

Аксана Данільчык

Мінск

Жаночая паэзія Заходняй Беларусі

Паэзія Заходняй Беларусі даволі грунтоўна вывучаецца ў апошнія дзесяцігоддзі на ўзроўні акадэмічных інстытутаў і шматлікімі аматарамі. У гэтым кантэксце варта назваць імёны І. Багдановіч, М. Мікуліча, выдавецкія праекты і публікацыі С. Чыгрына, С. Панізніка, М. Казлоўскага, М. Скоблы і іншых аўтараў. Тым не менш, шмат творцаў яшчэ чакаюць сваіх даследчыкаў. Не ў апошнюю чаргу гэта датычыцца і паэзіі жанчын, з якіх бадай толькі спадчына Н. Арсенневай і Л. Геніюш вывучаецца больш-менш сістэматычна. Аднак аналізу самога феномена жаночай паэзіі Заходняй Беларусі як з’явы пакуль не праводзілася, хоць паэзія жанчын і з’яўляецца неад’емнай часткай не толькі літаратуры, але і – што немалаважна – інтэлектуальнай гісторыі краіны, у якой значную ролю адыгралі і працэсы, звязаныя з развіццём жаночага руху, які, несумненна, спрыяў павелічэнню колькасці жанчын, што прысвяцілі сябе літаратурнай дзейнасці. У цэлым, як адзначае І. Юкіна, “зварот да інтэлектуальнай гісторыі дазваляе разгледзець і ацаніць узніклыя пад час развіцця руху ідэі, каштоўнасці, нормы, ідэалогіі, новыя тэмы ў сацыяльных і гуманітарных навук як вынік жаночага і фемінісцкага рухаў”¹. Безумоўна, мы не можам лічыць літаратуру непасрэдным вынікам гэтых працэсаў, але цяжка адмаўляць іх уплыў. Як справядліва звяртае ўвагу С. Калядка: “Першая палова XX ст. насычана падзеямі сусветнага маштабу, і менавіта ў першыя дзесяцігоддзі стагоддзя актывізаваўся жаночы рух за адстойванне правоў на роўны з мужчынамі ўдзел у сацыяльных практыках. Прастора паэтычнага твора – вельмі ўдзячная глеба для вывучэння мастацкай гісторыі жанчыны, якая стваралася ў пачатку стагоддзя пад знакамі разняволення не толькі азначанага ў патрыярхальнай культуры як жаночае, але і (што найбольш важна) асобаснага, індывідуальнага”². Пры гэтым даследчыца разглядае жаночую суб’ектыўнасць у мастацкім увасабленні беларускіх пісьменнікаў канца XIX – пачатку XX стагоддзя выключна на прыкладах з творчай спадчыны нашых класікаў-мужчын. Таму актуальнай застаецца задача

¹ И. Ю к и н а, *Русский феминизм как вызов современности*, Санкт-Петербург 2007, с. 14.

² С. К а л я д к а, *Беларуская сучасная жаночая паэзія: мастацкія канцэпцыі “жаночага шчасця”*, Мінск 2010, с. 25.

аналізу твораў, напісаных менавіта жанчынамі з самых розных ракурсаў, у тым ліку і з гендэрнага.

З другога боку, М. Мікуліч адзначае, што “фэномен заходнееўрапейскай паэзіі, як і ў цэлым літаратуры і культуры, заключаўся ў тым, што яна мела ў многім самадастатковы, аўтаномны характар і ўяўляла сабою пэўнае духоўна-мастацкае адзінства і цэласнасць”¹. Аднак яе самадастатковасць ні ў якой ступені не выключала цесных сувязяў з літаратурай Савецкай Беларусі, што дэманструюць шматлікія рэцэнзіі і публікацыі, пра якія будзе згадана ніжэй. З гэтага вынікае, што заходнебеларуская паэзія (у тым ліку і жаночая) не была ізаляванай сістэмай.

Такім чынам, уздым жаночай творчасці ў 1920–1930-я гады быў звязаны з эвалюцыйнай жаночага руху ў гэты перыяд і выхадам жанчыны з сямейнага асяродка ў публічны, абумоўлены развіццём феміністычнай плыні як ва ўсім свеце, так і непасрэдна на абшарах былой Расійскай імперыі. Гістарычныя і сацыяльныя ўмовы гэтага працэсу ў беларускім соцыуме былі прааналізаваныя ў выдатным артыкуле Алены Гапавай *Паміж войнамі: жаночае пытанне ў нацыянальных праектах у Савецкай Беларусі і Заходняй Беларусі*². Аўтарка звярнула ўвагу на тое, што калі ў Савецкай Беларусі ўдзел жанчын у сацыялістычным будаўніцтве (і ў літаратурным працэсе) заахвочваўся ўладай, то бок вертыкальна, то ў Заходняй Беларусі выхад жанчын у публічную сферу натхняўся беларускай ідэяй, то бок у большай ступені гарызантальна. Прычым беларуская ідэя ў Заходняй Беларусі ў гэты перыяд “прапагандавалася ў рамках дзвюх адрозных палітычных культурных канцэпцый. З аднаго боку, яна звязвалася з сацыялістычным ідэалам, што абавязкова прадугледжвала аб’яднанне Усходняй і Заходняй Беларусі ў межах СССР. З другога боку, яе адстойвалі групы, якія марылі аб стварэнні асобнай беларускай дзяржавы”³. Як прыклад сацыяльна скіраванай паэзіі можна прывесці верш Веры Мурашкі (Матэічук), адной з першых выпускніц беларускіх настаўніцкіх курсаў, з красамоўнай назвай *Ідзі* (1919):

Дарожкай іду – усцяж поўнай цярней,
Трудна было мне, ішла я далей,
Услед хтось гудзеў: “Ідзі ты, ідзі,
Зняможаны Люд ад сну разбудзі!”

Ні рэвалюцыйная, ні беларуская справа ўжо не магла абысціся без удзелу жанчын. І такі ўдзел, прычым даволі актыўны, быў: Палута Бадунова, Вера Харужая, Надзея Шнаркевіч, Алёна Сакалова-Лекант, Вера

¹ М. Мікуліч, *Духоўна-ірацыянальная стылявая плынь Заходняй Беларусі як мастацкая сістэма* [у:] *Літаратурная карта Еўропы: кантакты, тыпалогія, інтэртэкстуальнасць*, пад рэд. М. Мікуліча, Мінск 2012, с. 231.

² Е. Гапова *Между войнами: женский вопрос и национальные проекты в Советской Белоруссии и Западной Беларуси* [у:] *Гендерные истории Восточной Европы*, Мінск 2002, с. 100–123.

³ Тамсама, с. 114.

Дзегцяранка, Людвіка Войцік (Зоська Верас), Ізабэла Тумаш і іншыя ў Вільні, Вольга Сахарава і Паўліна Мядзёлка ў Латгаліі... Прадстаўніцы розных партый і розных светапоглядаў. Пры гэтым многія актывісткі беларускага руху пісалі вершы, хоць і не заўсёды па-беларуску (вядома, напрыклад, аб рускамоўным вершы Палуты Бадуновой). І вялікая частка вершаў была насычана патрыятычнай тэматыкай, як *Песня змагання* (1921) Паўліны Мядзёлкі, прысвечаная Тамашу Грыбу:

Пад гоман вясёлы, пад звон чары поўнай,
пры зборы ўсіх нас тут, ў бяседзе такой,
успомнім мы, брацця, аб долі няроўнай –
усіх тых, што церпяць за край родны свой.

Або верш юнай Валянціны Казлоўскай (Лясной Кветкі) *Разведчыку* (1925):

За шчасце згвалчанай Айчызны,
Свой посах сціснуўшы ў далонь,
У думках і у сэрцу чысты,
Гатовым будзь пайсці ў агонь!

Гэтую высокую патрыятычную ноту падтрымліваюць у заходнебеларускай паэзіі на працягу ўсяго міжваеннага перыяду новыя і новыя маладыя сілы, напрыклад, Ніна Абрамчык (Раса), якая пачала друкавацца ў другой палове 30-х:

Палі, вёскі, лясы, гарады –
Краса нашай святой Беларусі;
Сэрц мільёны народ малады
На аўтар ёй складае магучы.
(Гімн, 1937)

Увогуле, беларуская жаночая паэзія 1920–1930-х гадоў дае багаты матэрыял для роздуму. Гэта датычыцца як усходнебеларускай, так і заходнебеларускай паэзіі, а сувязь паміж аўтарамі Усходняй і Заходняй Беларусі была вельмі моцная, асабліва ў 1920-я гады. Гэта відаць як па публікацыях водгукаў і рэцэнзій, так і па публікацыях артыкулаў і літаратурных твораў. Тэма Заходняй Беларусі неаднаразова гучала ў паэтак Усходняй, дастаткова згадаць вершы *Закутаму* Хмаркі (1923) і *Свабоднаму беларусу* К. Буйло (1924):

Там няшчадна іх панская душыць пята,
Гэта ў муках засценкаў яны так стагнаюць –
Беларуска-сялянская то бедната,
Там расправу над ёй учыняюць...”, –

пісала ў 1924 г. К. Буйло (*Свабоднаму беларусу*). З. Бандарына, якая нарадзілася ў Гродне, увогуле прысвяціла шмат вершаў гэтай тэме (*Бацькаўшчыне (Зах. Беларусі), Да прысуду грамады, На новым мейсцы, Песня Гарадзенскіх гоняў* і інш.). Але паэткі Усходняй Беларусі не адлюстравалі той катастрофы, якая адбывалася на беларускіх землях ад па-

чатку Першай сусветнай вайны і была яе працягам. Пра гэта напісала Паўліна Мядзёлка ў паэме *Сялянская доля* (1921):

Сёмы год, як церпіць
Беларусь няшчасце:

Абвілі яе дротам калючым,
на грудзёх зямлі – маткі нашай
долы – ямы капалі,
акопамі акружалі
і білі ў грудзь яе...
З цяжкіх гармат білі,
раны кулямі тварылі,
пакучыя, балючыя раны...

Відавочна, што ў мастацкім плане паэзія Усходняй і Заходняй Беларусі развіваліся па-рознаму, хоць працытаваныя вышэй прыклады патрыятычнай лірыкі з аднолькавым поспехам маглі б быць напісаныя і аўтаркамі з усходняй часткі краіны. Ю. Пацюпа лічыць, што “паэзія Заходняе Беларусі была працягам таго абуджэння, таго гоману, які распачала газета «Наша ніва». Пад польскаю акупацыяй не адбылося гэткага злomu традыцыі, які мы назіралі ў Савецкіх абсягах. Не рэвалюцыйны, а эвалюцыйны шлях развіцця тут абрала літаратура. Па-ранейшаму нацыя заставалася сялянскаю, па-ранейшаму былі зраўнаважаныя польскі і расейскі ўплывы. На Захадзе мацней як за Саветаў бракавала дзяржаўнага бытавання, але, затое, не блукалі ад дому да дому жажлівыя здані таталітарызму”¹. У сваю чаргу, М. Мікуліч звяртае ўвагу на тое, што “заходнебеларуская рэчаіснасць вызначалася балансам нацыянальна-патрыятычнага, этнакультурнага і грамадска-палітычнага, рэвалюцыйнага пачаткаў, якія пэўным чынам ураўнаважваліся ў яе духоўна-сацыяльнай прасторы. Яна характарызавалася высокім узроўнем народна-патрыятычнай свядомасці, наяўнасцю шырокага пласта нацыянальна ўстойлівай і актыўнай творчай інтэлігенцыі. Нацыянальна-патрыятычны фактар астуджаў ці ацверажаў прадстаўнікоў радыкальна-рэвалюцыйнага крыла народна-вызваленчага руху, звернутых да сцвярджэння класава-ідэалагічных прынцыпаў і каштоўнасцей непрыміральных дзеячаў камуністычнага падполля”².

І калі ў паэтак Усходняй Беларусі (Савецкай) на першы план выходзяць рысы футурыстычнага стылю, уплыў Ясеніна і Маякоўскага, то ў паэтак Заходняй Беларусі сапраўды больш выяўлена эстэтыка “Нашай нівы”, але было б дзіўна, калі б яна заставалася ў статычным стане і ніякім чынам не трансфармавалася, бо непасрэдныя кантакты з польскай да з іншымі еўрапейскімі літаратурамі, магчымасць (пры наяўнасці грашовых сродкаў) свабодна перамяшчацца, не маглі не ўплываць на

¹ Ю. Пацюпа, *Паэты Заходняй Беларусі*, “Саламея” 2001, № 12, с. 1.

² М. Мікуліч, *Духоўна-ірацыянальная стылявая плынь Заходняй Беларусі як мастацкая сістэма* [у:] *Літаратурная карта Еўропы: кантакты, тыпалогія, інтэр-тэкстуальнасць...*, с. 230.

з'яўленне новых формаў: вершаў у прозе, такіх як *У выгнанні*" П. Мядзёлкі або хрысціянскіх твораў *Прыйдзі да нас, Хрысце, Шкада* Зоські Верас, якая прымала актыўны ўдзел у літаратурным і грамадскім жыцці Заходняй Беларусі, і інш. Такім чынам, можна казаць і пра ўплыў мадэрнісцкіх плыняў пачатку XX ст. і асаблівую форму пісьма, як у П. Мядзёлкі: "Сунімаецца вострая боль на хвіліну. Я нічога не бачу – не чую... Цішына, як на могілках цёмнаю ноччу за вёскай глухой. Далёка недзе выюць сабакі. / У галаве, апусцеўшай ад думак талковых, уецца песня страшная; дысанансаў у ёй поўна, дзікіх крыкаў выцця. А за кожнай звароткай – прыпеў жудкі, страшны і працяжны, як удары звана на пажар: / Гвалт... Гвалт... Гвалт..." (*У выгнанні*).

Варта таксама адзначыць хрысціянскі або рэлігійны чыннік, які прысутнічае ў заходнебеларускай паэзіі, а таксама філасофскія матывы і абагульненні, тое, чаго ў большай ступені бракавала ў паэзіі Усходняй Беларусі. У паэзіі Заходняй Беларусі публічнае часцей было звязана з агульначалавечай тэматыкай, а не з сацыяльнай, як у вершы Зоські Верас *Шкада*:

Шкада тых, што раняць людскія пачуцці, топчуць іх і паняверваюць...
І тых шкада, чые нізкія шэрыя інстынкты не маюць адвагі бараніць таго,
што яснае, і разводзяць цемры зла.
.....
Шкада цябе, род людскі...
.....
Род ахвяр і забойцаў...

Касмічнае вымярэнне быцця прысутнічае не толькі ў паэзіі Наталлі Арсенневай, але, напрыклад, і ў вершы Алены Цапрынскай *Задума*:

Чар-абновай, роўным рухам
Космас і вечнасць даюць змест для "ёсць".
Вер – не вер душы і духам –
Станеш ты "новым", упёршыся у "досць"!

У Заходняй Беларусі не стварылася такога масавага літаратурнага аб'яднання, як "Маладняк", але літаратурная творчасць натхнялася на ўзроўні школ і гімназій, прычым выходзілі і рукапісныя выданні. Таму пісалі многа, асабліва ў 1920-я гады і ў Польшчы, і ў Латвіі; пісалі, як і ў Савецкай Беларусі, пераважна маладыя хлопцы і дзяўчаты. З другога боку, перыядычных выданняў таксама не бракавала і яны, у сваю чаргу, клапаціліся пра тое, каб сярод іх аўтараў былі жанчыны. Паказальным у гэтым плане можна лічыць часопіс "Шлях моладзі", у чацвёртым нумары якога за 1929 г. была апублікаваная нататка М. Пецюкевіча *Дзяўчына ў жыцці грамадства*: "Нашыя беларускія жанчыны яшчэ не прыступілі да грамадскай працы. Разумеецца – ёсць выняткі, але мы іх можам на пальцах палічыць... Мужчынскае грамадзянства трактуе жанчыну, як матку, як гаспадыню ў хаце, а ў грамадскую працу не прывыкла іх уводзіць. А трэба ведаць, што жанчына можа ў грамадскай рабоце

вельмі важную ролю адыгрываць. Яна можа адыграць такую ролю ў грамадскім жыцці, як і ў сям'і. Жанчына ў працы вытрывала, рупная, акуратная і г. д."¹. Далей аўтар тлумачыў карысць ад удзелу дзяўчат у грамадскіх арганізацыях тым, што іх прысутнасць "на сяброўскіх сходках, паседжаннях, экскурсіях і інш. паўстрымлівае хлапцоў ад немаральных гутарак, п'янства, боек і інш."², а таксама тым, што дзяўчаты – будучыя маці, якія выхаваюць нацыянальна свядомых дзяцей.

Тэма атрымала працяг у першым нумары за 1930 г. у артыкуле *Дзяўчаткі, адгукнецца!*, падпісаным Ч. Х. Аўтар згадвае нататку М. Пецюкевіча, "скіраваную перадусім да хлапцоў", і заклікае дзяўчат актыўна выказацца на старонках часопіса: "Жанчына беларуская мусіць неадкладна заявіць аб сваіх правах і арганізавацца на ўзор жанчын іншых братніх народаў – (Саюз Украінак) у свае жаночыя саюзы, каторыя ў меру развіцця стварылі б друкаваныя органы свае думкі...Першае ж і самае галоўнае – узяць самім голас у сваіх справах на бачынах «Шляху моладзі». Хай гэты артыкул будзе апошнім хлапцоўскім заклікам, хай прамовіць дзявоцкая амбіцыя і яны самі загавораць аб сабе. Чакаючы гэтага, клічу яшчэ раз: Беларускія Дзяўчаткі, адгукнецца!"³. Уласна кажучы, падобныя заклікі нагадвалі Усходнюю Беларусь з яе рухам селькорак і рабкорак, дзякуючы якому многія жанчыны пакінулі свае імёны для гісторыі на старонках той жа "Беларускай работніцы і сялянкі" (пазней называўся "Работніца і калгасніца Беларусі").

Адказ на заклік адгукнуцца быў апублікаваны ў шостым нумары часопіса "Шлях моладзі" за 1930 год, ім стаў артыкул *Заданні дзяўчат у беларускім адраджэнскім руху. Абудзілася – абудзіцця!*, падпісаным Пралеска. У раздзеле пад назвай *Што могуць і павінны зрабіць дзеля адраджэння бацькаўшчыны дзяўчаты?* пісалася: "Паспяшым жа і мы ўсе да гэтай вялікай працы – хто чым і як можа: адна пярком, другая словам, а ўсе добрым прыкладам, бо як кажа старадаўні філосаф – словы толькі павучаюць, а чыны пацягваюць. Аб чым жа мы маем сваіх сястрыц усведамляць? – А вось аб чым: што мы, Беларусы, не горшыя ад другіх народаў; што мы маем такое самае права да развіцця, як і іншыя народы, а калі мы, як кажуць многія, бедныя, то ў гэтым не саўсім наша віна; калі мы не маем яшчэ гісторыі, літаратуры, як іншыя, то і яны ж калісь ня мелі, а з часам і мы будзем мець"⁴. Калі фемінізм Усходняй Беларусі цалкам правамоцна называць савецкім, бо сапраўды ён развіваўся ў агульным рэчышчы савецкай дзяржавы, то фемінізм Заходняй Беларусі быў нацыянальна-арыентаваны.

У 1930 г. паўстала Аб'яднанне беларускіх жанчын імя А. Пашкевіч (Цёткі), заснаванае Антанінай Астроўскай, Надзеяй Шнаркевіч, Алёнай

¹ М. Пецюкевіч, *Дзяўчына ў жыцці грамадства*, "Шлях моладзі" 1929, № 4, с. 6.

² Тамсама, с. 6.

³ Ч. Х., *Дзяўчаткі, адгукнецца!*, "Шлях моладзі" 1930, № 1, с. 5.

⁴ Пралеска, *Заданні дзяўчат у беларускім адраджэнскім руху. Абудзілася – абудзіцця!*, "Шлях моладзі" 1930, № 6, с. 3.

Лекант, са сваім статутам і органам друку – часопісам “Жаноцкая справа” пад рэдакцыяй Н. Шнаркевіч. Мэтай аб’яднання, згодна са статутам, было “імкненне да адраджэння нашага Народу праз: 1. Пашырэнне і паглыбленне беларускай народнай ідэі, 2. Запэўненне жанчынам беспасярэдняга ўплыву на культурна-асветнае і грамадскае жыццё”¹. У выданні часопіса прымала актыўны ўдзел Зоська Верас, якая ўвогуле шмат пісала пад рознымі псеўданімамі для заходнебеларускай перыёдыкі. “Жаноцкая справа” выходзіла ў сакавіку – лістападзе 1931 г., аднак паспела апублікаваць на сваіх старонках вершы трох аўтарак з Усходняй Беларусі – З. Бандарынай, Я. Пфляўмбаўм і Н. Вішнеўскай (“Жаноцкая справа” 1931, № 2, 3, 4) з невялікай прадмовай. Часопіс публікаваў шмат матэрыялаў, прысвечаных Цётцы, у тым ліку прысвечаны ёй верш *Шляхаводная зорка: Памяці Цёткі, Вялікае Барацьбіткі за Волю* (№ 2), падпісаны В. Ш., крыптонімам, які чакае расшыфроўкі:

Зорка знікла. А мы йдзем далей –
А ідзе мы да шчасця – слядамі
Паміж іскрамі Зорачкі тэй,
Што калісьці свяціла між намі.

А. Гапава адзначае, што “змест жаночага пытання ў Заходняй Беларусі вызначаўся тым, што яго канструюванне як у сімвалічнай сферы, так і ў сацыяльнай практыцы адбывалася ў грамадстве, дзе жаночая эмансipaцыя не была абвешчана непасрэднай мэтай у тым сэнсе, як гэта было характэрна для савецкага грамадства”². З другога боку, заходнія беларусы не мелі ні дзяржаўнасці, ні аўтаноміі, таму задача абароны нацыянальнай ідэнтычнасці стаяла вельмі востра.

Заклік спрыяць “хто пяром, хто словам” паклікаў да жыцця і пэўныя формы масавай жаночай паэзіі (хоць і ў куды меншых памерах, чым мужчынскай). Гэтая масавасць і імкненне схвацца за псеўданімамі і да сённяшняга дня выклікаюць складанасці з ідэнтыфікацыяй аўтарак. Хоць, па праўдзе кажучы, і ў аўтарак былі праблемы з самаідэнтыфікацыяй. Самы ярскі прыклад – А. Цапрынская, якая да сваіх вершаў на беларускай мове паспела адзначыцца як польскамоўная і як літоўскамоўная аўтарка. Аднак менавіта ёй належыць адзін з самых моцных патрыятычных вершаў, створаных у тых часы, *Кахаю Беларусь...* (1925):

Кахаю Беларусь сучасную – не высену
Сялянскім сэрцам, ратая душой.
Кахаю творчым дзелям, а не мыслена.
Кладу падмур мазольнаю рукою. [...]

Кахаю дзействам спорным я нутра фабрычнага –

¹ Статут Аб’яднання Беларускіх Жанчын імя Алёзіі Пашкевічанкі “Цёткі”, Вільня 1931, с. 3.

² Е. Гапова, *Между войнами: женский вопрос и национальные проекты в Советской Белоруссии и Западной Беларуси* [у:] *Гендерные истории Восточной Европы...*, с. 113.

Машынаў дабрадзеек сакатух.
І не люблю мацней узрыва вулканічнага
Я Беларусь як службу розных слуг.

Паэзію А. Цапрынскай адрозніваюць яснасць думкі, філасофскія і сацыяльныя матывы, што гучаць вельмі актуальна:

Ёсць даўжэзная прамова,
Як жывём, як жылі перш,
Ды няма свабоды слова,
Каб дакончыць гэты верш.
(“Што ёсць, а чаго няма”)

Апафеозам патрыятычна-гендэрнай жаночай паэзіі Заходняй Беларусі можна лічыць верш *Беларуска* Л. Геніюш, якая пачала друкавацца ў самым канцы 1930-х:

Ты пойдзеш у бой, а я плуг пакірую,
каня накармлю, напаю, –
і так абаронім, засеём, збудуем
Беларусь дарагую сваю.

Гэты верш – адзін з улюбёных у гендэрных даследчыц, але цяжка не пагадзіцца з Алай Петрушкевіч: “Аўтарка адышла ад традыцыйнага адлюстравання вобліку маладой суайчынніцы як прыгожай, мілай, працавітай, пакорнай лёсу. Матыў развітання з каханым, якога чакаюць змагарныя дарогі, напоўнены не слёзным смуткам і нараканнем на нядолю, а жаданнем самой тварыць уласны лёс. Яе беларуска – моцная, гордая, годная быць гаспадыняй сваёй зямлі, здольная пастаяць за сябе і свой Край. І гэта вабіла, было новым і незвычайным”¹. Тым не менш, ужо ў вершах А. Цапрынскай, напісаных у 1920-я гады паўстае вобраз беларускі, якая імкнецца выйсці за межы прадвызначанасці:

Што твой лёт, арол магучы!
Але ж думкай ты жабрак!
Я дык вось увесь імчуся,
Каб на зорку злётаць як.
(***Што твой лёт... (1925)

Яшчэ адна заходнебеларуская паэтка з выразнай гендэрнай скіраванасцю – Ганна Новік. Для яе творчасці характэрна асэнсаванне сябе і сваёй ролі ў грамадстве, канстатацыя адсутнасці выбару жыццёвага шляху для жанчыны: “Нам і печ, гаршчок і міска, / свінні, куры і карова; / і гароды, і калыска, / і на ўсё ты будзь гатова” (*Жаночая доля*), але цяжкія абставіны не забіваюць прагу самарэалізацыі ў творчасці: “На загоне, што ару я, – / для сябе пішу; / тут чытаю – голас чуе / толькі ветру шум” (*Песнярам*). Пытанне ўзаемадзеяння творчай жанчыны з навакольным асяроддзем застаецца адкрытым: “А пры гэтым не хапае / у мяне ўсяго, / ды ці прымуць думы-песні / вырабу майго?.. //

¹ А. Петрушкевіч, *Наталля Арсеннева: Шлях да Беларусі*, Мінск 2013, с. 124.

І пісаць я ледзь умею, / бо не з школ сваіх, / толькі сэрцам разумею / голас ніў вузкіх” (*Песнярам*). І гэта не голая публіцыстыка, а пошукі жанчынай свайго месца ў соцыуме.

У вершы *Дзяўчыне* (1938) Г. Новік звяртае ўвагу не на знешнія атрыбуты, якія лічыліся абавязковымі для маладой жанчыны, а на яе духоўныя якасці:

Што сукенкі, скажы, варты
І нашто шмат шыць?
Здабыла б ты трохі гарту
Для сваёй душы.

У параўнанні з жаночай паэзіяй Заходняй Беларусі, паэзія жанчын Усходняй Беларусі была тым не менш значна больш гендэрна маркіраванай і палітызаванай з прычыны самой сацыяльна-палітычнай сітуацыі і развіцця жаночага руху ва ўмовах сацыялістычнага будаўніцтва з яго “жансаветаў”. У сваю чаргу, паэзію жанчын Заходняй Беларусі можна назваць у большай ступені трансцэндэнтнай, нацыянальна-скіраванай, з характэрнымі хрысціянскімі матывамі.

Крыху ўбаку ад нацыянальна-патрыятычных плыняў і “жаночага пытання” стаіць постаць Н. Арсенневай, заўважанай і падтрыманай выкладчыкам Віленскай гімназіі, дзе яна вучылася, М. Гарэцкім. Яна друкавалася з 1920 г. У 1922 г. у сувязі з замужжам пераехала ў заходнія раёны Польшчы, таму геаграфічна знаходзілася далёка ад Беларусі, але працягвала шмат пісаць і друкавацца. У 1927 г. выйшла першая кніга Н. Арсенневай *Пад сінім небам*, якая выклікала шэраг станоўчых водгукаў, як у Заходняй Беларусі¹, так і ва Усходняй, дзе амаль адразу пасля выхаду кнігі была надрукаваная рэцэнзія ў “Маладняку” М. Байкова (1927, № 8). Можна лічыць, што гендэрная тэма гучыць у Н. Арсенневай ускосна, але пры гэтым настойліва, – як пастаноўка праблемы творчай рэалізацыі асобы:

Часта ўвечары, так, на прадвесні,
Калі гасне заход, перад ночай
Мне так хочацца выліцца песняй,
А так мучыць пачуцце нямочы!
(***Часта ўвечары...)

Патрыятычная тэма таксама не была чужой для Н. Арсенневай:

Нашае сіняе, бледнае неба,
Нашы палоскі няспелага хлеба,
Пэўне, што сэрцу радней.

Нашы маркотныя, мглістыя ночкі,
Нашы бярозы, рабіны, дубочкі,
Мне за ўсе чары мілей.
(*Летуценні*)

¹ М. Чэмер [У. Самойла], *Верная дачка сонца і “Шчырай зямелькі”*, “Родныя гоні” 1927, №5–6; А. Луцкевіч, “*Пад сінім небам*”: *Характарыстыка творчасці Наталлі Арсенневай*, “Наша Праўда” 1927, 3 жніўня.

Сачылі ва Усходняй Беларусі і за творчымі дасягненнямі латгальскіх беларусаў і беларусак, на чале якіх стаяла, калі можна так сказаць, В. Сахарава, якая заклікала да плённай працы на карысць радзімы:

Хай мазалямі ўспухнуць рукі,
Цурком хай з твару льецца пот, –
Працуй! Мазоль пазбавіць мукі,
Наперад зрушыць наш народ!
(Покліч да працы)

У 1928 г. у “Полымі” выйшаў артыкул А. Стахода *Беларуская літаратура ў Латвіі*, дзе згадвалася і пра латгальскіх паэтаў у кантэксце патрыятычнай лірыкі: “Але асноўнае закаханне латвійскіх беларускіх паэтаў яшчэ, зразумела, не да горада, а да вёскі... Часамі ў маладой паэткі В. Казлоўскай гэта закаханне ў вясковую Беларусь даходзіць да экстазу: «Бажніца мая ты святая, / У аправе з саломенных стрэх, / Як цябе не любіць дарагая, / Твае слёзы і сонечны смех!»¹ і любоўнай: “У любоўнай лірыцы часамі адчуваецца чадны анархізм (Я. Воркуль, М. Талерка, В. Казлоўская і асабліва Кастусёнак), але ўсё ж каханне ў шмат каго з паэтаў з’яўляецца здаровым, глыбокім, радасным пачуццём, што параджае новыя сілы (Н. Мікалаева): «Прытуліся хутчэй – / Да грудзі ты маея! / Ты змарыўся ў змаганні з няволяй!...»². Трэба сказаць, што В. Казлоўская дорага заплаціла за любоў да радзімы, хоць у зборніку *Расстраляная літаратура* (2008) пра яе не згадалі.

Латгальскія беларускі мелі і сваю кніжку паэзіі. У 1932 г. у Рызе Вера Вайцюлевіч выпусціла за свае сродкі лацініцай кніжачку з пяці вершаў на беларускай і латышскай мовах *Вершы. Dzejas*, якая выклікала зацікаўленасць у беларускім асяродку Латвіі. У часопісе “Беларуская школа ў Латвіі” выйшла рэцэнзія за подпісам Бібліяфіл *Зборнік вершаў сялянскай беларускай паэтэсы Веры Вайцюлевіч*, аўтар якой адзначаў: “З’яўленне зара’ зборніка вершаў В. Вайцюлевіч з’явілася для беларускага грамадства у некаторай меры неспадзяванкай. Адкладаючы разгляд вершаў з боку іх тэматыкі, формы і грамадскага значання да іншага разу, мы вітаемо самы факт выхаду новага зборніка беларускіх вершаў у Латвіі, хаця ж не можам не адзначыць свайго жалю з таго поваду, што зборнік быў выпушчаны наспех і зусім неахайна з боку граматычнага, бо гэта дужа памяншае карысць гэтага выдання”³.

Старэйшая з прадстаўніц паэтаў Заходняй Беларусі В. Сахарава таксама падрыхтавала зборнік вершаў *Водзукі сэрца*, якому не дадзена было пабачыць свет.

У 1937 г. часопіс “Шлях моладзі” у № 4 надрукаваў артыкул *Наш літаратурны маладняк*, падпісаны А. Р-ук (Алесь Рымчук?), цікавы

¹ А. Стаход, *Беларуская літаратура ў Латвіі*, “Полымя” 1928, № 11, с. 104.

² Тамсама, с. 106.

³ Бібліяфіл, *Зборнік вершаў беларускай сялянскай беларускай паэтэсы Веры Вайцюлевіч*, “Беларуская школа ў Латвіі” 1932, № 7 (17), с. 1932.

ў тым ліку і параўнальнай з пункту гледжання гендэра характарыстыкай беларускіх паэтаў: “Паколькі Танк парывае і ўсхвалёўвае душу шырокім паэтыцкім размахам, магутнымі пачуццямі, патолькі Арсеннева чаруе нас мяккім і пяшчотным лірызмам, глыбокай, але салодкай настраёвасцю, спецыфічнай музыкальнасцю і мілагучнасцю верша. Выражаючыся канкрэтна, Танк з’яўляецца ў нашай літаратуры як бы прадстаўніком мужское сілы і розуму, а Арсеннева – жаночай ласкі і пяшчотнасці”¹. Згадваецца тут і пра новы зборнік паэткі *Жоўтая восень*, які таксама не выйшаў.

Апрача таго, аўтар артыкула адзначыў і творчасць юнай Ніны Тарас: “З пасярод наймалодшых беларускіх паэтаў робіць вялікія поступы Ніна Тарасішка. Ейныя вершы вызначаюцца лёгкасцю і музычнасцю рытмікі, маюць у сабе многа свежасці і глыбокага лірызму, апрача гэтага з’яўляюцца добра апрацаванымі тэхнічна. Судзячы на падставе дасюлешніх яе вершаў, прабіваюцца ў яе вялікія паэтыцкія здольнасці і буйны талент, якія аднак вымагаюць яшчэ сістэматычнай працы над сабой. Прадусім трэба пажадаць, каб нашая маладая паэтка старалася расшырыць круг сваіх сюжэтаў і імкнулася да стварэння свайго індывідуальнага стылю”².

Трэба таксама адзначыць, што ў адрозненне ад паэзіі Савецкай Беларусі, для заходнебеларускай хутчэй характэрна адсутнасць гарадской тэматыкі. У якасці прыкладу апошняй можна прывесці некаторыя вершы Л. Геніюш або Н. Тарас:

Блеск лятарняў вее шоўкаваю стужкай,
Сцэле на каменні чорных ценяў латы.
І людзей нямала сярод шумных вуліц,
Паплылі вясёла ў кіны, у тэатры.
(Н. Тарас, *На бруку*)

У другой палове 1930-х гг. Н. Тарас публікавалася амаль нароўні з Н. Арсенневай, але заўважым, што праўкі, унесеныя ў больш познія перадрукі яе вершаў тых гадоў, часта пазбаўлялі іх індывідуальнасці. Ужо ў 1940 г. у абсалютна іншай рэальнасці выйшла кніга Н. Тарас *На ўсход ідучы*, у якую аўтарка ўключыла большасць твораў, апублікаваных раней у заходнебеларускіх перыядычных выданнях і часта адрэдагаваных у адпаведнасці з новымі рэаліямі, кшталту тых, што ў выніку далі назву зборніку (першапачатковая назва – *Дамоў ідучы*), а таксама дадала некалькі новых, напрыклад, *Таварышу Сталіну*.

Такім чынам, у аўтарак Заходняй Беларусі выйшлі тры кніжкі: Н. Арсеннева, *Пад сінім небам* (Вільня 1927), В. Вайцюлевіч, *Вершы. Dzejas* (Рыга 1932), Н. Тарас, *На ўсход ідучы* (Мінск 1940). Засталіся ненадрукаванымі зборнікі *Жоўтая восень* Н. Арсенневай, *Жменя асен-*

¹ А. Р - у к, *Наш літаратурны маладняк*, “Шлях моладзі” 1937, № 4, с. 9.

² Тамсама, с. 12.

ніх думак Г. Новік і *Водзукі сэрца* В. Сахаравай, а можа быць, і іншыя зборнікі, пра якія мы сёння не ведаем.

Мы закранулі толькі некаторыя аспекты жаночай паэзіі Заходняй Беларусі і грамадска-сацыяльнага кантэксту, у якім яна фарміравалася, не спыняючыся падрабязна на яе эстэтычных якасцях ці філасофскай напоўненасці. Спадзяёмся, усё гэта яшчэ наперадзе. Цяжка сказаць, у які бок яна развівалася б, калі б не падзеі 1939 года. З другога боку, улічваючы той факт, што палітыку паланізацыі ніхто не спыняў, цалкам магчыма, што яна б згасла зусім. Сёння ж задача даследчыкаў заключаецца ў тым, каб асэнсаваць працэсы, якія адбываліся ў жаночай паэзіі ў 1920–1930-я гады і аднавіць магістральную лінію развіцця беларускай літаратуры з іх улікам.

Aksana Danilchyk

Women's Poetry in Western Belarus

A b s t r a c t

The question of Belarusian women in poetry in the 20s and 30s of the 20th century seems an attractive object of study with respect to both East- and West-Belarusian poetry. In Western Belarus women's access to the public sphere seems inspired by the Belarusian idea. Within a period of 20 years the number of poets increased significantly, reaching several tens. Thus, women's poetry or the poetry of women may be viewed as a separate category, since it requires a thorough study from different perspectives, including the social and political ones.